

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra speciální pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním na druhém stupni
základní školy – případové studie

Behavioural problems of pupils with socially disadvantage at higher primary
education – case studies

Kateřina Kozlová

Vedoucí práce: PhDr. Zbyněk Němec, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B ČJ–SPG

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním na druhém stupni základní školy – případové studie potvrzují, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzují, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 12. 7. 2019

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Zbyňkovi Němcovi, Ph.D. za odborné vedení práce a cenné rady. Mé poděkování patří též základní škole, na které byl proveden výzkum, a respondentkám, které odpověděly na mé otázky. Děkuji také svým přátelům, kteří mi byli oporou při psaní bakalářské práce.

ABSTRAKT

Cílem této práce je najít příčiny a řešení problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním.

Teoretická část se zabývá sociálním znevýhodněním a problémovým chováním. První část vysvětluje pojem sociální znevýhodnění a jeho etiologii. Dále jaké překážky musí žák se sociálním znevýhodněním překonávat a jak žáka motivovat. Také jsou zde popsána podpůrná opatření, která mohou využívat žáci se sociálním znevýhodněním. Poslední částí u sociálního znevýhodnění je problematika asistenta pedagoga. Tato část se zabývá historií, kvalifikačními předpoklady a náplní práce. Druhá část se věnuje problémovému chování, které je popsáno společně s poruchami chování. Dále jsou charakterizovány některé příčiny problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním. Je zde zmíněno i řešení problémového chování, jaké instituce se tím zabývají a vhodné postupy práce s žákem.

Cílem praktické části je zjistit příčiny a navrhnout řešení u konkrétních žáků. Výzkum byl proveden kvalitativní formou pomocí polostrukturovaného rozhovoru s pracovníky školy, kteří vybrali žáky z druhého stupně základní školy se sociálním znevýhodněním a problémovým chováním. Respondenty byly speciální pedagožka, školní psycholožka, třídní učitelky a ředitelka školy. Na základě rozhovorů byly nalezeny příčiny problémového chování a navrženo řešení.

KLÍČOVÁ SLOVA

sociální znevýhodnění, problémové chování, asistent pedagoga, jazyková a kulturní bariéra

ABSTRACT

The aim of this thesis is finding out causes and solutions of problematic behaviour of pupils with the social disadvantage.

The theoretical part is focused on the social disadvantage and problematic behaviour. The first part explains the meaning and aetiology of the social disadvantage, also describes obstacles which pupils with the social disadvantage have to overcome and ideas how to motivate those pupils. This part also contains support measures, which pupils with the social disadvantage can use. The last part regarding to the social disadvantage is the issue of a pedagogical assistant. This part contains the history, qualification and job description. The second part of the theoretical part is dedicated to the problematic behaviour, which is described together with behaviour disorders. There are also described some causes of the problematic behaviour in case of pupils with the social disadvantage. This part also contains solutions of the problematic behaviour, institutions concerning this issue and appropriate methods for cooperation with the pupil.

The aim of the practical part is finding out causes and suggest solutions for specific pupils. The research was done by qualitative way supported by semi-structured interview with school employees, who chose pupils from the lower-secondary school with the social disadvantage and problematic behaviour. The special pedagogue, school psychologist, class supervisor and the headmistress were the respondents. Based on interviews were established causes and solutions of the problematic behaviour.

KEYWORDS

social disadvantage, problematic behaviour, pedagogical assistant, language and cultural barrier

Obsah

Úvod.....	7
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 Sociální znevýhodnění	9
1.1 Etiologie	9
1.2 Bariéry ve vzdělávání	10
1.3 Motivace žáka.....	11
1.4 Podpůrná opatření.....	12
1.5 Asistent pedagoga.....	15
1.5.1 Historie a současná legislativa	15
1.5.2 Kvalifikační předpoklady.....	16
1.5.3 Náplň práce asistenta	17
2 Problémové chování.....	19
2.1 Poruchy chování	20
2.2 Příčiny problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním	21
2.2.1 Kulturní a jazyková bariéra	21
2.2.2 Syndrom CAN	22
2.3 Řešení problémového chování	23
2.3.1 Instituce zabývající se řešením problémového chování žáka.....	24
2.3.2 Vhodné postupy práce s žákem s problémovým chováním	25
PRAKTICKÁ ČÁST.....	27
3 Problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním	27
3.1 Cíl a metody výzkumu	27
3.2 Respondenti.....	27
3.3 Průběh výzkumu	28

3.4	Případové studie žáků	30
3.4.1	Maruška (13 let, 7.B).....	30
3.4.2	Marek (13 let, 7.B).....	31
3.4.3	Lenka (12 let, 6. A).....	32
3.4.4	Honza (12 let, 6.C).....	33
3.5	Výsledky výzkumné části.....	34
3.5.1	Projevy problémového chování.....	36
3.5.2	Příčiny problémového chování.....	37
3.5.3	Návrhy řešení	38
3.6	Shrnutí.....	40
	Závěr	41
	Seznam použitých informačních zdrojů.....	43
	Seznam příloh	45
	Přílohy	46

Úvod

Bakalářská práce se věnuje tématu žáků se sociálním znevýhodněním a s problémovým chováním na druhém stupni základní školy. Toto téma jsem si vybrala z důvodu vlastních zkušeností v rodině.

V současné době je potřeba více se zajímat o žáky se speciálními vzdělávacími potřebami a konkrétně i o žáky se sociálním znevýhodněním. Toto téma bývá většinou pro všechny zúčastněné nepříjemné a emočně náročné. Vždy je ale důležité znevýhodnění rozpoznat, aby se v případě potřeby mohla zvolit podpůrná opatření. Problematika žáků s nevhodným chováním ve škole je také aktuálním tématem. V poslední době totiž žáci přestávají učitele brát jako autoritu a mnohem více žáků vykazuje problémové chování. Takovýto žák znepríjemňuje klima celé třídy a narušuje vzdělávání nejen sobě, ale i svým spolužákům.

Teoretická část je rozdělena na dvě oblasti – sociální znevýhodnění a problémové chování. V oblasti sociálního znevýhodnění se zabývá nejprve charakteristikou a legislativním ukotvením. Dále etiologií, která zahrnuje několik skupin žáků, kteří mohou být považováni za sociálně znevýhodněné. Následuje popis překážek, které musí žáci se sociálním znevýhodněním překonávat. Je zde zmíněna i důležitost motivace a některé metody, jak motivaci u žáků zvyšovat. Pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami jsou důležitá podpůrná opatření, která jsou zde stručně popsána. Jako poslední je uveden asistent pedagoga – historie, kvalifikační předpoklady a náplň práce.

Ve druhé části je řešeno problémové chování. Nejdříve je popsáno a dále jsou zde zmíněny i poruchy chování, které s problémovým chováním souvisí a je často s poruchami chování zaměňováno. Následuje zaměření na příčiny problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním. Mezi tyto příčiny může patřit kulturní a jazyková bariéra a syndrom CAN, které jsou zde přiblíženy. Dále se práce zabývá řešením problémového chování. Konkrétně jsou zde popsány instituce, které jsou do procesu zainteresovány. Jako poslední jsou popsány vhodné metody, jak s žákem s problémovým chováním pracovat.

Cílem praktické části je najít příčiny a řešení problémového chování u konkrétních čtyř žáků se sociálním znevýhodněním na druhém stupni základní školy. Výzkum byl proveden kvalitativní formou pomocí polostrukturovaného rozhovoru s pracovníky školy.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Sociální znevýhodnění

Sociální znevýhodnění u žáka se určí v případě, že vzdělávání žáka je zkomplikováno určitými překážkami, které nejsou zapříčiněny zdravotním postižením, ale mají původ v sociálním prostředí. Žáci se sociálním znevýhodněním patří do skupiny žáků se speciálními vzdělávacími potřebami podle vyhlášky č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění pozdějších předpisů. Pojem sociální znevýhodnění je neoficiální termín, který je možné použít pro upřesnění vzdělávacích potřeb jedince.¹

1.1 Etiologie

Na příčiny sociálního znevýhodnění je potřeba nahlížet v širším kontextu, který pracovníci školy ne vždy znají. K přiblížení žákova života jim mohou pomoci rodiče. Jejich spolupráce je klíčová pro nalezení správných podpůrných opatření. Žák se sociálním znevýhodněním nemusí vždy vykazovat zřetelné projevy, proto může být znevýhodnění pozdě diagnostikováno. Žák ani jeho rodiče si svou situaci nemusí vykládat jako znevýhodnění.²

Etiologie sociálního znevýhodnění je velice rozsáhlá. Řadí se sem například žáci z neúplných rodin, kdy za sociální znevýhodnění může fakt, že rodič nemá čas se s dítětem učit a věnovat se mu. Dále žáci v pěstounské péči, kteří mají problémy psychologického charakteru při přechodu mezi rodinami. Výhodnější postavení mají děti, které jsou v pěstounské péči u prarodičů a neprošly si například pobytem v dětském domově. Žáci s nařízenou ústavní výchovou jsou ve vzdělávání naplno podporováni ze strany vychovatelů, ale potýkají se s narušením vztahové vazby dítě a rodič. U žáků

¹ NĚMEC, Zbyněk a kol. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5, s. 73

² FELCMANOVÁ, Lenka a Martina HABROVÁ. *Katalog podpůrných opatření: dílčí část: pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-09]. ISBN 978-80-244-4655-4. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/katalog-vseobecny/katalog-vseobecny.pdf>

s nedostatečnou podporou ve vzdělávání dochází k nezájmu ze strany rodičů, nebo nemají dostatečné výchovné a vzdělávací znalosti a dovednosti. Dále se sem řadí skupina žáků s nedostatečnou znalostí vyučovacího jazyka. Sem patří žáci z cizojazyčného prostředí, žáci komunikující etnolektem a žáci ovládající malou slovní zásobu kvůli nízké vzdělanostní úrovni rodiny. Pro žáky z odlišného kulturního prostředí není problémem jejich původ jako takový, ale konflikty, které mohou kvůli němu vznikat. U žáků z úplných rodin s dysfunkčními vztahy může být vzdělávání dítěte ohroženo rodinnými vztahovými problémy. Žáků ze socioekonomicky slabých rodin se týká znevýhodnění až ve chvíli, kdy se chudoba projevuje ve vzdělávání jedince (například nedostatečné finanční prostředky na školní pomůcky). Žáci ze sociálně vyloučených rodin se mohou potýkat s deprivací – mnohdy nemají dostatečné vzory pro sociální role nebo jsou nedostatečně uspokojovány některé z jejich základních potřeb.³

1.2 Bariéry ve vzdělávání

Je potřeba zjistit, jaké překážky žák se sociálním znevýhodněním ve vzdělávání překonává, aby mohla být zvolena vhodná podpůrná opatření. Na překážku, která brání žákovi ve vzdělávání, by se nemělo nahlížet jako na něco neměnného a nepřekonatelného. Bariéry ve vzdělávání jsou závislé na aktuální situaci a výkonu žáka. Současně mají u každého žáka jiné projevy a jsou potřeba různé kombinace podpůrných opatření. Je důležité vybírat taková opatření, která působí preventivně a pomáhají žákovi splnit vzdělávací cíle.⁴

U sociálního znevýhodnění často bývá problém s předsudky. Je důležité si uvědomit, že pojem sociální znevýhodnění by se neměl používat v pejorativním slova smyslu, a také

³ NĚMEC, Zbyněk a kol. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5, s. 73

⁴ FELCMANOVÁ, Lenka a Martina HABROVÁ. *Katalog podpůrných opatření: dílčí část: pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-09]. ISBN 978-80-244-4655-4. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/katalog-vseobecny/katalog-vseobecny.pdf>

nemusí souviset s příslušností k etnické menšině a nemusí vycházet ze socioekonomické situace rodiny.⁵

Žáci se sociálním znevýhodněním se ve vzdělávání potýkají s mnohými překážkami. Jedná se například o materiální a finanční nedostatek, což se týká hlavně žáků ze sociálně vyloučených lokalit, z neúplných rodin a dětí cizinců. Žáci mají problémy se začlenit do třídního kolektivu, protože se nemohou účastnit třídních akcí a nedostatek financí může ovlivnit i školní docházku. V některých rodinách nedochází k dostatečné podpoře žáka ve vzdělávání a chybí domácí příprava. Rodiče nemají na dítě čas, nedostatek znalostí jim zamezuje vysvětlit jednotlivé předměty, nerozumí vyučovacím jazyku nebo pro ně vzdělávání není prioritou. Většinou nemají ani dostatek financí na zajištění doučování. Řešením může být doučování zařízené školou nebo nestátní neziskovou organizací. U velkého počtu žáků-cizinců, Romů a žáků ze sociálně vyloučených lokalit se objevují problémy s jazykovou bariérou. Je zapotřebí kontrolovat pochopení zadání a rozvíjet slovní zásobu. Žáci se sociálním znevýhodněním jsou poznamenáni svou rodinnou situací a potřebují větší psychickou podporu ze strany učitele (případně asistenta pedagoga), v závažnějších případech pomoc školního psychologa či externisty. Na sníženou motivaci ke vzdělávání může mít vliv dlouhodobá nezaměstnanost rodičů nebo nízká úroveň formálního vzdělání, která není překážkou při výkonu běžných každodenních činností.⁶

1.3 Motivace žáka

Současným problémem je, že podpurné motivační metody pro žáky se sociálním znevýhodněním nejsou uceleně zpracovány pro účinnou práci pedagogů. V praxi musí pracovat s fantazií a vytvářet nové prostředky. Často se stává, že po dlouhé době u žáka nejsou žádné pokroky a učitel to začne vzdávat. Snížená motivace ke vzdělávání je zapříčiněna problémy vyplývajícími z rodinné situace a neuspokojování základních potřeb. Žák by měl mít ve škole někoho, komu se může svěřit se svými problémy.

⁵ NĚMEC, Zbyněk a kol. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5

⁶ NĚMEC, Zbyněk a kol. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5, s. 14-18

K vytváření příznivého klimatu ve třídě je potřeba, aby učitel pracoval i s prostorem. Žák by neměl sedět sám v poslední lavici, případně s žákem vykazujícím podobné příznaky. Měl by mít dobrý výhled na tabuli. Při začleňování do skupiny spolužáků pomáhají různé programy a skupinové hry. Učitel by měl disponovat pedagogickým taktem. Je nepřijatelné, aby žáka ponižoval či zesměšňoval před spolužáky z důvodu sociálního znevýhodnění. Pozor by si měl dávat na to, že vzájemné sympatie mezi žáky nemusí souviset s příslušností ke stejnému etniku nebo se společným prostředím, ze kterého žáci pocházejí. Neměl by jim na základě těchto charakteristik přisuzovat určitou podobnost. Žáci ani jejich výsledky by neměly být porovnávány veřejně mezi sebou. Efektivnější je srovnávat výsledky žáka s jeho předchozími výkony.

Výsledky žáků mohou být ovlivněny případným zapůjčováním pomůcek, na které nemá jejich rodina finanční prostředky. Například si mohou před hodinou tělesné výchovy zapůjčit cvičební úbor, nebo různé výtvarné potřeby, či matematické pomůcky, které po hodině zase vrátí.⁷

Důležitým motivačním faktorem je pochvala a ocenění. Žádoucí je i veřejná pochvala před celou třídou. Stává se, že dítě se sociálním znevýhodněním není od rodičů chváleno. Nedokáže pochvalu dávat, přijímat a mít z ní radost. Učitel by měl chválit a oceňovat i za mimoškolní aktivity.

Pokud učitel nezvládá situaci, může pomoci asistent pedagoga a doučování ze stran dobrovolníků nebo nevládních organizací. Rodiny mohou využívat například i bezplatné kroužky pro efektivní trávení volného času.⁸

1.4 Podpůrná opatření

Ve vyhlášce č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění pozdějších předpisů, se objevuje pojem „žáci s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu odlišných kulturních a životních podmínek“ v oblasti podpůrných opatření. Podpůrná opatření jsou bezplatné prostředky využívané ve školách a školských

⁷ BOŘKOVCOVÁ, M. a kol. *MAJÍ NA TO! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ* [online]. Praha: Člověk v tísni, 2013. Dostupné z: www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf

⁸ tamtéž

zařízeních, díky kterým dochází ke zlepšení vzdělávání všech žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Dělí se do pěti stupňů podle personální a finanční náročnosti. Jsou poskytována pedagogickými pracovníky školy a důležitou úlohu mají školní poradenská pracoviště a školská poradenská zařízení.⁹

První stupeň podpůrných opatření provádí učitel, který spolupracuje s poradenskými pracovníky školy a zákonnými zástupci. Na tento stupeň není potřeba doporučení od školského poradenského zařízení. Jedná se jen o malé úpravy při výuce a nejsou potřeba speciální pomůcky a finance. Učitel nejdříve vyhodnocuje výsledky pozorování, testů a rozhovorů s rodiči, a poté navrhne podpůrná opatření.

Pro první stupeň jsou typické úpravy v metodách výuky, v organizaci výuky a v samotném obsahu vzdělávání. Týká se i hodnocení a plánu pedagogické podpory. Volí se individuální metody na základě potřeb žáka. Například je třeba informace dobře strukturovat, zapojit smyslové vnímání, opakovat, procvičovat, dbát, aby žák látku a úkoly správně pochopil a vypracoval. Důležité je identifikovat nadání a motivaci konkrétního žáka. Při změně organizace výuky může učitel pracovat s rozmístěním žáků ve třídě. Nemělo by se zapomínat na rozvoj skupinové práce a spolupráce, která probíhá ve vhodně sestavených týmech. Formy a metody výuky musí být vhodně naplánovány, měly by být pestré a poutavé. Ke zvýšení motivace lze přizpůsobit i samotný obsah vzdělávání. Silným motivačním faktorem může být hodnocení. Je potřeba ho zvolit s ohledem na cíl, situaci a konkrétního žáka. Každý by měl zažít pocit úspěchu, který může zajistit využitím formativního hodnocení. Posledním podpůrným opatřením v prvním stupni je plán pedagogické podpory, který se využívá, pokud předchozí opatření selžou. Zaměřuje se na problémy, speciální vzdělávací potřeby, cíle a podpůrná opatření. Plnění plánu je kontrolováno a na závěr vyhodnoceno, zda došlo ke splnění výchovně vzdělávacích cílů.

Pokud je první stupeň podpůrných opatření nedostačující, je žákovi navrženo dostavit se do školského poradenského zařízení, které může doporučit vyšší stupeň podpory. První,

⁹ Vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění pozdějších předpisů.

druhý a třetí stupeň podpory je u žáků se sociálním znevýhodněním nejčastější. Čtvrtý a pátý stupeň je určen pro žáky s těžkým zdravotním postižením.

Vyšší stupeň podpory závisí na diagnostice žáka v pedagogicko-psychologické poradně, kam je objednan zákonným zástupcem. Pokud rodiče dětí se sociálním znevýhodněním nespolupracují a odmítají vyšetření, může jej nařídit orgán sociálně-právní ochrany dítěte. Výstupem je zpráva pro zákonného zástupce a doporučení pro školu. Se souhlasem zákonného zástupce je škola povinna opatření uskutečňovat.

Mezi podpůrná opatření druhého a třetího stupně patří úprava vzdělávacího obsahu, individuální vzdělávací plán, pedagogická intervence, předmět speciálně pedagogická péče, asistent pedagoga, speciální pedagog a školní psycholog.

Pro žáky se sociálním znevýhodněním je důležité realizovat podporu v začátcích školní docházky a tím nahradit případné mezery ve školní přípravě. Například zmírnění jazykové bariéry zintenzivněním výuky českého jazyka. Individuální vzdělávací plán upravuje vyučovací metody, formy, hodnotící kritéria, obsah vzdělávání a časový plán výuky. Vytváří ho pedagogové, pracovníci školního poradenského pracoviště a je schválen zákonným zástupcem. Jeho realizace se v průběhu roku kontroluje. Žákovi je poskytována zpětná vazba. Samotné hodnocení je přizpůsobeno tak, aby plnilo motivační funkci a zohledňovalo individuální výkony jedince.

Ve druhém a třetím stupni se uskutečňuje pedagogická intervence, která zmírňuje dopady nedostatečné domácí přípravy v problémových vyučovacích předmětech. Intervence probíhá individuálně nebo skupinově. Žáci se sociálním znevýhodněním, kteří mají současně zdravotní postižení, mohou využívat podpůrné opatření ve formě předmětu speciálně pedagogické péče. Od třetího stupně může být žákovi přiřazen asistent pedagoga. Je možné využít také personální podporu školního psychologa nebo školního speciálního pedagoga.

Podpůrným opatřením jsou také některé vyučovací pomůcky, na které školy v určitých případech dostávají finanční příspěvky. Patří sem: pomůcky na výtvarnou a tělesnou

výchovu, psací a rýsovací pomůcky, speciální učebnice, knihy, encyklopedie, pracovní sešity, didaktické pomůcky, výukové softwary, počítače, tablety atd.¹⁰

1.5 Asistent pedagoga

V současné době, kdy se integruje do běžných škol více žáků, je funkce asistenta pedagoga ve třídě/škole žádoucí. Výjimkou není ani asistent pedagoga u žáků se sociálním znevýhodněním.

1.5.1 Historie a současná legislativa

První zmínky o asistentech sociálně znevýhodněných žáků se datují do devadesátých let dvacátého století. V roce 1993 začali pracovat asistenti sociálně znevýhodněných romských žáků v Církevní základní škole a mateřské škole Přemysla Pittra v Ostravě. Vzorem pro zavedení asistentů do škol byl systém tzv. ethnic assistants z Velké Británie, který pomáhal žákům z etnických menšin. V České republice v tuto dobu nebyla funkce asistenta řízena státem, ale z větší části nestátními neziskovými organizacemi. V roce 1998 Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky publikovalo dokument „Informace o zřízení funkce romského asistenta v základní a zvláštní škole“. Na základě tohoto dokumentu mohl ředitel ve škole zřídit funkci romského asistenta, která byla obstarávána přímo lidmi z romské menšiny a pomáhala romským žákům se sociálním znevýhodněním. O dva roky později vyšel „Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ke zřizování přípravných tříd pro děti se sociálním znevýhodněním a k ustanovení funkce vychovatele – asistenta učitele“, který nahradil romského asistenta vychovatelem – asistentem učitele. Poslední změna nastala v roce 2004, kdy se funkce vychovatele – asistenta učitele změnila na asistenta pedagoga.¹¹

Nyní se funkce asistenta pedagoga řadí mezi pedagogické pracovníky a řídí se zákonem č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících, ve znění pozdějších předpisů,

¹⁰ NĚMEC, Zbyněk a kol. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5.

¹¹ NĚMEC, Zbyněk. *Asistence ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Nová škola, 2014. ISBN 978-80-903631-9-9.

„podle kterého asistent musí být bezúhonný, plně svéprávný, zdravotně způsobilý a musí zvládat komunikaci v českém jazyce.“¹²

1.5.2 Kvalifikační předpoklady

„Asistent pedagoga by měl zejména: mít kladný vztah k dětem a lidem, být komunikativní, trpělivý, pracovitý, být ochoten dále se vzdělávat, být ochoten spolupracovat a pomáhat, být důsledný, být schopen dobře ovládat emoce, mít potřebné vědomostní předpoklady.“¹³

Může se stát, že nastanou neshody mezi rodičem a učitelem. Dochází k tomu, že rodiče nejsou zainteresováni ve vzdělávání svých dětí. Následně jsou rodiče obviňováni ze strany učitele. To může vyústit až v negativní vztah rodič – učitel, nebo dokonce v odpor k celému systému vzdělávání. A dojde k tomu, že přestanou hájit zájmy dítěte. V tuto chvíli hraje klíčovou roli asistent pedagoga, který by měl jednat v nejlepších zájmech žáka.

Dále by asistent pedagoga měl mít vědomosti a praktické dovednosti, které bude při práci potřebovat. Vždy záleží na tom, co od něj škola očekává. Velmi cenné jsou i následné zkušenosti z praxe. Je důležité, aby pracoval s žáky se sociálním znevýhodněním bez předsudků, byl empatický a taktní. Měl by si dát pozor, aby empatie nesklouzla k soucitému jednání. Také by měl disponovat vlastnostmi jako jsou trpělivost, razance a důslednost.

U asistenta pedagoga se předpokládá, že zvládne komunikovat s rodiči. Vždy k nim musí přistupovat s respektem a podávat srozumitelné informace. Je důležité ovládat jak verbální, tak nonverbální komunikaci, která je nepostradatelnou složkou při vytváření prvního dojmu a vytvoření důvěry s rodiči ze sociálně znevýhodněného prostředí.

Učitel a asistent pedagoga by měli mít kladný kolegiální vztah. Případné rozpory by mohly mít kontraproduktivní efekt. Asistent pedagoga by měl respektovat názory učitele,

¹² NĚMEC, Zbyněk. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5, s. 73

¹³ BOŘKOVCOVÁ, M. a kol. *MAJÍ NA TO! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ* [online]. Praha: Člověk v tísni, 2013. Dostupné z: www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf, s.130

nechat si pomoci a poradit od zkušenějších kolegů, protože za vzdělávání žáka vždy odpovídá učitel.¹⁴

V zákoně č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících (ve znění zákona č. 198/2012) se píše o odborné kvalifikaci asistentů pedagoga.¹⁵ Tu lze rozdělit na dva stupně podle odbornosti a požadovaného vzdělání. Ve vyšším stupni, ve kterém asistent pedagoga vykonává přímou pedagogickou činnost ve třídě s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami, je nutné mít vystudovanou střední školu s maturitou a mít odpovídající pedagogické vzdělání, popřípadě kurz pro asistenta pedagoga. V nižším stupni asistent pedagoga vykonává pomocné výchovné práce ve škole, nebo školském zařízení. V tomto stupni je dostačující základní vzdělání nebo střední vzdělání s výučním listem, ale musí se zúčastnit a dokončit kvalifikační kurz pro asistenty pedagoga.¹⁶

1.5.3 Náplň práce asistenta

„Základem jeho práce by měly být tři druhy činností, a to:

- *podpora žáků a učitelů ve výuce, v průběhu vyučování;*
- *doučování a zajištění mimoškolní přípravy žáků;*
- *podpora komunikace a spolupráce mezi školou a rodinami žáků.*“¹⁷

Pro lepší výsledky je vhodné, aby asistent pomáhal žákům v jedné nebo ve dvou daných třídách a začal v prvním, druhém, nebo šestém ročníku.

S žáky spolupracuje buď individuálně nebo ve skupině, a to přímo ve třídě při vyučování nebo mimo třídu. K vyučování mimo třídu by mělo docházet co nejméně a pouze v nejnutnějších případech. Například pokud se žák učí jinou látku a ostatní ho ruší, nebo

¹⁴ NĚMEC, Zbyněk. *Asistence ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Nová škola, 2014. ISBN 978-80-903631-9-9.

¹⁵ Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁶ *PORTÁL PRO ŠKOLNÍ ASISTENTY A ASISTENTY PEDAGOGŮ* [online]. [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: <http://www.asistentpedagoga.cz/kvalifikacni-predpoklady>

¹⁷ NĚMEC, Zbyněk. *Asistence ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Nová škola, 2014. ISBN 978-80-903631-9-9, s. 48

pokud se žák nevhodně chová a vyrušuje tím své spolužáky. Učitel by měl dát žákovi zadání a po skončení hodiny vypracování zkontrolovat a zhodnotit. Optimálně by měl jeden asistent participovat v jedné až ve dvou třídách. Zlomovými ročníky pro začátek účasti asistenta pedagoga na vyučovacích hodinách jsou první, druhý a šestý. První a druhý je důležitý z důvodu počátku vzdělávání a osvojování si základů v předmětech. V šestém ročníku je pro žáky mnohdy obtížný přechod na druhý stupeň z důvodu změny učitelů či třídy. Asistent podporuje ve třídě i žáky bez znevýhodnění a pomáhá tak učitelovi, aby se mohl více věnovat žákům se znevýhodněním.

Další náplní práce je doučování, které probíhá buď ve škole, nebo u žáka doma. Asistent pedagoga opakuje probranou látku a vypracovává s ním domácí úkoly. Rodiče žáků se sociálním znevýhodněním se do školy se svými dětmi většinou nepřipravují. Důvodem není nezáměr, ale to, že rodiče probírané látky nerozumí, anebo se s nimi v dětství do školy také nikdo nepřipravoval. Potřebu doučování identifikují společně asistent pedagoga a učitel. Vždy musí tuto skutečnost oznámit zákonnému zástupci žáka.¹⁸

Součástí náplně práce asistenta pedagoga je komunikace se zákonnými zástupci žáka se sociálním znevýhodněním. Tato komunikace by měla směřovat k tomu, aby se žák pravidelně dostavoval do školy, asistent poznal rodinné prostředí žáků, posílil vztah mezi rodičem a učitelem a předával informace rodičům o školních výsledcích.

Asistent pedagoga také může vést odpolední kroužky, které jsou pro žáky se sociálním znevýhodněním důležité. Pro některé jedince se jedná o jedinou možnost volnočasové aktivity. Rodina si často z finančních důvodů nemůže dovolit jiné kroužky zaplatit.

V neposlední řadě asistent pedagoga kooperuje s pedagogicko-psychologickou poradnou, se sociálními pracovníci a nestátními neziskovými organizacemi. Příklady neziskových organizací, které může asistent pedagoga (případně pracovníci školy, zákonný zástupce) kontaktovat: Nová škola, o. p. s., Člověk v tísni, o. p. s., Meta, o. p. s., Romea, o. p. s. a Women for women, o. p. s.¹⁹

¹⁸ NĚMEC, Zbyněk. *Asistence ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Nová škola, 2014. ISBN 978-80-903631-9-9.

¹⁹ tamtéž

2 Problémové chování

Problémové chování je možné chápat jako logicky organizovanou adaptivní reakci na problémové situace. Jedinec vykazuje znaky abnormálního, podivného, či neobvyklého chování, které může ohrozit jeho fyzické zdraví nebo znemožňuje začlenění do sociálních skupin. Problémové chování se nedá ztotožnit s pojmem psychiatrická porucha, protože ne všechny poruchy splňují dvě základní podmínky problémového chování (ohrožování fyzického zdraví a znemožnění přístupu do komunit). A naopak existující problémové chování nemusí být důsledkem psychické poruchy.²⁰

Žák s problémovým chováním narušuje normy vědomě i nevědomě. Toto narušování je výsledkem rozporu mezi vnějšími požadavky a vnitřními potřebami daného žáka. Ten si své chování uvědomuje a chtěl by ho změnit. Bohužel se mu to nedaří a při řešení volí další nevhodná rozhodnutí. Nálepka negativního žáka v něm může vzbuzovat negativní emoce. Problémové chování může být někdy i dlouhodobé a opakované. Většinou se jedná o reakci na nějakou sociální situaci. Problémové chování je možné eliminovat cílenými intervencemi pedagoga, které se týkají prostředí školy, třídy, ale i samotné výuky. Využívání speciálně pedagogických metod slouží k překonávání nežádoucího chování žáka tak, aby byly jeho potřeby i přesto naplňovány.²¹

„Problémové chování se často vyskytuje u dětí deprimovaných, týraných a sexuálně zneužívaných. Později se může tento stav demonstrovat např. tendencemi ke zneužívání návykových látek, což je společensky nežádoucím jevem.“²²

Mezi projevy problémového chování se například řadí:

- odmlouvání,
- nerespektování pravidel,

²⁰ EMERSON, Eric. *Problémové chování u lidí s mentální retardací*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-390-1, s. 15-16

²¹ VOJTOVÁ, Věra. *Kapitoly z etopedie I. 2.*, přeprac. a rozš. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4573, s.77-81

²² VALENTA, Milan. *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0602-6, s. 134

- používání vulgarismů,
- lhaní,
- krádeže,
- záškoláctví,
- agresivní chování,
- nezáměr, izolace a stažení se do sebe.²³

2.1 Poruchy chování

Poruchy chování a problémové chování se od sebe liší v motivaci nežádoucího chování, v časovém období a intenzitě nežádoucích projevů chování a ve způsobech podpory a intervence dítěte.

Žák s poruchami chování nepřijímá normy a za svá rozhodnutí necítí vinu. Tyto poruchy v chování jsou progresivní a dlouhodobého charakteru. Při řešení poruch chování je nutná speciální intervence, kterou cíleně provádí speciální pedagogové a psychologové využíváním konkrétních metod. Cílem je ovlivnit žákovu chování tak, aby bylo společensky přijatelné.²⁴

Žáci s poruchami chování se řadí mezi žáky se speciálními vzdělávacími potřebami.²⁵

Rizikové projevy, které uvádí Metodický pokyn Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy:

- agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie,
- záškoláctví,

²³ JŮN, Hynek a Branislava MARVÁNOVÁ VARGOVÁ. *Metodika práce asistenta pedagoga: Prevence a zvládnutí problémového chování* [online]. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-01]. ISBN 978-80-244-4706-3. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/metodika-prurez-01/metodika-prurez-01.pdf>

²⁴ VOJTOVÁ, Věra. *Kapitoly z etopedie I. 2.*, přeprac. a rozš. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4573, s. 77-81

²⁵ DIVOKÁ, Jana. *Jak podpořit dítě s problémovým chováním ve škole*. V Praze: Pasparta, 2017. ISBN 978-80-88163-72-5.

- závislostní chování, užívání návykových látek, netolismus, gambling,
- rizikové sporty a rizikové chování v dopravě, prevence úrazů,
- spektrum poruch příjmu potravy,
- negativní působení sekt,
- sexuální rizikové chování.²⁶

2.2 Příčiny problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním

Příčinou problémového chování většinou bývá nedostatečné naplnění základních potřeb. Je důležité ke každému žákovi přistupovat individuálně a najít příčinu problémového chování. Stejně projevy chování u různých žáků způsobují úplně jiné příčiny. Nalezení příčiny pomáhá při následné práci s žákem a volby podpůrného opatření.

Mezi příčiny problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním se řadí například jazyková či kulturní bariéra, násilí v rodině, zanedbávání, týrání či sexuální zneužívání dítěte, ale i traumatická událost.²⁷

2.2.1 Kulturní a jazyková bariéra

Dítě s kulturní a jazykovou bariérou se musí vypořádávat s problémy nejen ve škole, ale i v každodenním životě ve společnosti. Děti cizinců či žáci s mateřským jazykem romština mohou využít k osvojování českého jazyka jejich původní jazyk s ucelenou gramatickou strukturou. V současné době mohou využít spoustu materiálů a učebnic k rozvoji českého jazyka. A je důležité s tímto učením začít co nejdříve. Naopak žáci mluvící etnolektem česky mluví, ale lze pozorovat výrazné rozdíly mezi žákem a rodilým mluvčím, například dává přízvuk na jinou slabiku.²⁸

²⁶ Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. 21291/2010-28. Dostupné také z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>

²⁷ JŮN, Hynek a Branislava MARVÁNOVÁ VARGOVÁ. *Metodika práce asistenta pedagoga: Prevence a zvládání problémového chování* [online]. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-01]. ISBN 978-80-244-4706-3. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/metodika-prurez-01/metodika-prurez-01.pdf>

²⁸ BOŘKOVCOVÁ, M. a kol. *MAJÍ NA TO! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ* [online]. Praha: Člověk v tísni, 2013. Dostupné z: www.clovekvtsni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf

2.2.2 Syndrom CAN

Syndrom CAN je syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte. Oběti syndromu podléhají:

- tělesnému týrání,
- psychickému týrání,
- sexuálnímu zneužívání,
- zanedbávání.²⁹

U žáků se sociálním znevýhodněním často dochází právě k zanedbávání, což znamená, že nedochází k naplňování základních potřeb dítěte. Dlouhodobé zanedbávání může vést k narušení tělesného a duševního vývoje žáka. Rodič může takto konat vědomě či nevědomě pod vlivem psychické poruchy. Avšak je těžké určit hranici, kdy je žák zanedbáván. Musí se s ním jednat individuálně, citlivě a s ohledem na celou rodinu. Neplatí, že pokud jsou rodiče méně materiálně zajištěni, tak nejsou schopni dítěti zajistit jeho základní potřeby. Naopak co se týče rodin s vyšším socioekonomickým statusem, může u jejich dětí docházet k výraznému emočnímu zanedbávání. Právě emoční potřeby jsou pro dítě důležité a pokud nedochází k jejich naplňování, tak dítě může mít problémy v chování – například krádeže, šikana, ale i sebepoškozování.³⁰

Formy zanedbávání se mohou dělit na:

- tělesné zanedbávání,
- citové zanedbávání,
- zanedbávání výchovy a vzdělávání,
- zanedbávání v oblasti zdravotní péče.

²⁹ BENDOVIÁ, Petra. *"Vybrané kapitoly z psychopedie a etopedie nejen pro speciální pedagogy"*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-423-6.

³⁰ JŮN, Hynek a Branislava MARVÁNOVÁ VARGOVÁ. *Metodika práce asistenta pedagoga: Prevence a zvládání problémového chování* [online]. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-01]. ISBN 978-80-244-4706-3. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/metodika-prurez-01/metodika-prurez-01.pdf>

Zanedbávání dítěte ovlivňují podmínky vnější a vnitřní. Mezi vnější se například řadí úmrtí matky, osíření dítěte, nepřítomnost otce, náročná povolání rodičů. Naopak do vnitřních podmínek patří citová nezralost a nevyspělost matky, psychické onemocnění či mentální postižení nebo smyslové poruchy rodičů.

Znaky, podle kterých lze určit, zda se jedná o zanedbávání:

- dítě nenosí vhodné oblečení pro dané roční období, nemá správnou velikost,
- dítě vykazuje známky únavy,
- má problémy s řečí a příjmem potravy,
- dítě nejí potravu se správnými nutričními hodnotami,
- nevhodné podmínky v domácnosti,
- dítě se musí starat o další sourozence,
- dítě zůstává samo doma.³¹

2.3 Řešení problémového chování

Při řešení je důležité zjistit, jaké problémové chování žák vykazuje a zda se jedná o jeho problém, asistenta pedagoga, celé třídy nebo rodičů.³²

Ke každému žákovi je třeba přistupovat individuálně a v případě potřeby by se na vyšetření měli podílet odborníci (speciální pedagog, etoped, psycholog). Důležitá je komunikace s rodiči žáka, pokud rodiče nechtějí spolupracovat, situaci tím jenom stěžují. Je třeba komplexně rozebrat žákovo chování. Zjistit, kdy dochází k výskytu nevhodného chování, za jakých situací, jaké osoby jsou tímto problémem zasaženy a také pohled samotného žáka.³³

³¹ TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana. Sborník z kongresu Pardubice 2006: Formy zanedbávání dítěte v kontextu syndromu CAN. *Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu* [online]. Pardubice [cit. 2019-07-01]. Dostupné z: <http://old.planovanirodiny.cz/view.php?cisloclanku=2006101102>

³² JŮN, Hynek a Branislava MARVÁNOVÁ VARGOVÁ. *Metodika práce asistenta pedagoga: Prevence a zvládnání problémového chování* [online]. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-01]. ISBN 978-80-244-4706-3. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/metodika-prurez-01/metodika-prurez-01.pdf>

³³ DIVOKÁ, Jana. *Jak podpořit dítě s problémovým chováním ve škole*. V Praze: Pasparta, 2017. ISBN 978-80-88163-72-5.

2.3.1 Instituce zabývající se řešením problémového chování žáka

Jako první se zabývá problémovým chováním žáka škola, která se nejprve snaží vyřešit vše sama. Většinou první osobou, která si všimne neobvyklého chování, je učitel. Ten se různými metodami pokouší nevhodnému chování zabránit. Pokud se mu to nedaří, kontaktuje rodiče, případně požádá o pomoc některého z kolegů, nebo jiného pracovníka školy. Jestliže dítě navštěvuje školní družinu, je pravděpodobné, že i zde se bude projevovat jeho nevhodné chování. Nabízí se tedy spolupráce učitele a vychovatele formou konzultací a snahou nalézt žádoucí postupy, které pak mohou řešit společně s třídním učitelem. Ten zodpovídá za celkové klima ve třídě a stává se tak významnou osobou při řešení problému. Třídní učitel také může na rozdíl od běžného učitele navrhnout nebo udělit napomenutí třídního učitele či důtku třídního učitele, kterou musí schválit ředitel školy. On sám může udělit důtku ředitele školy a rozhoduje o podmíněném vyloučení a o vyloučení žáka ze školy. Vyloučení žáka ze školy pak musí projednat ještě pedagogická rada, která má mezi kompetencemi i snížení známky z chování. Do celého procesu většinou zasahuje výchovný poradce, který dohlíží na psychický a sociální vývoj žáků, také má na starosti prevenci a řešení sociálně negativních jevů. Výchovný poradce spolupracuje s žákem, učitelem a pedagogicko-psychologickou poradnou. Školní metodik prevence připravuje Minimální preventivní program, který musí mít každá škola. Dalšími významnými pracovníky školy jsou školní psycholog a speciální pedagog. Školní psycholog poskytuje konzultace, poradenství, diagnostiku a informace, a také kooperuje s dalšími poradenskými zařízeními. Speciální pedagog se věnuje žákům se speciálními vzdělávacími potřebami a žákům, kteří potřebují speciálně pedagogickou podporu.³⁴

Neméně důležité instituce zabývající se problémovým chováním žáků jsou školská poradenská zařízení, kam spadají pedagogicko-psychologické poradny a speciálně pedagogická centra. První zmíněné pečují o děti od tří let do ukončení středního vzdělání a pod jejich kompetence spadá psychologická a speciálně pedagogická diagnostika, informační, poradenská a metodická podpora žáka. Speciálně pedagogická centra pomáhají žákům se zdravotním postižením, především v oblasti integrace.

³⁴ BENDL, Stanislav, Jaroslava HANUŠOVÁ a Marie LINKOVÁ. *Žák s problémovým chováním: cesta institucionální pomoci*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. ISBN 978-80-7387-703-3.

Při řešení problémového chování je občas nutné spolupracovat se sociálně-právní ochranou dětí. Při dlouho přetrvávajících problémech, a pokud selhaly všechny možnosti přispívající ke zlepšení, může být žák umístěn do zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu.³⁵

2.3.2 Vhodné postupy práce s žákem s problémovým chováním

Pokud žák začne vykazovat problémové chování, účinnou metodou se jeví pozorování žáka v prostředí školy. Je nutné spojovat jeho chování s konkrétními situacemi, ve kterých se žák nevhodně chová. Zároveň je důležité zjistit, kdy se chová neproblémově. Snadněji se pak hledají postupy, které problémové chování zlepší. Dále je třeba pospojovat informace od co nejvíce zainteresovaných osob – například učitelé, speciální pedagog, školní psycholog, spolužáci. Důležitá je i spolupráce s rodiči a informace, zda se žák chová problémově i doma, případně jak na jeho chování reagují členové rodiny. U rodičů nejsou výjimkou pocity selhání. Kompetentní osoba by měla s rodiči jednat vždy s respektem a bez výčitek. Jestliže rodiče nespolupracují a chování žáka je neúnosné, musí vedení školy vyzvat rodiče oficiální cestou, tedy doporučeným dopisem. Pokud i tento krok je neúspěšný, škola kontaktuje odbor sociálně právní ochrany dětí či Policii České republiky.³⁶

Rozhovor se samotným žákem může být komplikovaný. Záleží na věku žáka, aktuální náladě, temperamentu, charakteru atd. Z vnějších podmínek rozhovor ovlivňuje čas a prostor. Žákovi s problémovým chováním nestačí pouze objasnit, jak se nemá chovat, ale potřebuje vysvětlit, jaké je správné chování. Je třeba nejdříve vyzkoušet jednoduché funkční postupy – například žáka často chválit, opakovat mu pokyny, odměňovat ho. Mezi další metodu patří zpětnovazebný rozhovor s dítětem, kdy se rozebírá, co se žákovi za krátký časový úsek povedlo či nepovedlo. Účinný se jeví i bodovací systém, který může působit

³⁵ BENDL, Stanislav, Jaroslava HANUŠOVÁ a Marie LINKOVÁ. *Žák s problémovým chováním: cesta institucionální pomoci*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. ISBN 978-80-7387-703-3.

³⁶ KUCHARSKÁ, Anna. *Školní speciální pedagog*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0497-8.

motivačně.³⁷ Avšak v případě, kdy je využito individuálně normované hodnocení, tzn. výkon žáka je porovnáván s jeho předešlými výkony.³⁸

Při skupinové intervenci si žáci nacvičují konkrétní situace, což může působit jako prevence nežádoucího chování. Na celou třídu se vztahují cílené programy, které prohlubují vztahy mezi spolužáky. Škola také pořádá různé besedy, kde je možné zapojit se do debaty, pokládat otázky a získat různé užitečné informace.³⁹

Správnému klimatu ve třídě prospívají pravidla, která určují, jaké chování je ještě přípustné. Je podstatné, aby se na vytváření podíleli samotní žáci. Při porušování pravidel může učitel žáka potrestat, avšak měl by to udělat hned, dát žákovi přiměřený trest a důsledně dohlédnout na jeho splnění. Je důležité zdůraznit důvod trestu. Jestliže se za své chování omlouvá a snaží se ho napravit, učitel může k tomuto faktu přihlídnout a trest zmírnit či odpustit.⁴⁰

³⁷ KUCHARSKÁ, Anna. *Školní speciální pedagog*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0497-8.

³⁸ KOLÁŘ, Zdeněk a Renata ŠIKULOVÁ. *Hodnocení žáků*. 2., dopl. vyd. Praha: Grada, 2009. Pedagogika (Grada). ISBN 97880-247-2834-6.

³⁹ KUCHARSKÁ, Anna. *Školní speciální pedagog*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0497-8.

⁴⁰ JUCOVIČOVÁ, Drahomíra a Hana ŽÁČKOVÁ. *Neklidné a nesoustředěné dítě ve škole a v rodině: základní projevy ADHD, zásady výchovného vedení, působení relaxačních technik, dospívání hyperaktivních dětí*. Praha: Grada, 2010. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-2697-7.

PRAKTICKÁ ČÁST

3 Problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním

Praktická část je zaměřena na hledání příčiny problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním a následném návrhu řešení, jak tomuto chování předcházet.

3.1 Cíl a metody výzkumu

Cílem výzkumu je zjistit příčiny, proč se u žáka se sociálním znevýhodněním objevuje problémové chování, o jaké chování se jedná a pokusit se navrhnout řešení.

Výzkumné otázky:

- Jak se projevuje problémové chování u žáka se sociálním znevýhodněním?
- Proč se u žáka se sociálním znevýhodněním objevuje problémové chování?
- Jak lze řešit problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním?

Výzkum byl proveden kvalitativním šetřením pomocí polostrukturovaného rozhovoru a e-mailové korespondence s pracovníky školy. Žádná z respondentek si nepřála, aby byl rozhovor nahráván. Informace byly zaznamenávány během rozhovoru formou ručně psaných poznámek, ze kterých byla následně provedena obsahová analýza.

Otázky, které byly připraveny pro rozhovor, se soustředily na respondenta (věk, praxe) a vytipovaného žáka. Otázky týkající se žáka byly z oblasti rodinného zázemí, trávení volného času, komunikace s rodiči/zákonnými zástupci, chování ve škole, přípravy do školy a problémového chování.

Otázky pro respondenty a otázky pro paní ředitelku s odpověďmi jsou uvedeny v příloze.

3.2 Respondenti

Rozhovory probíhaly celkem s pěti pracovníky školy a s paní ředitelkou pomocí e-mailové korespondence z důvodu časového vytížení.

První respondentkou byla školní psychologka ve věku 37 let. Vystudovala psychologii s doplněním o speciální pedagogiku. Kvalifikaci pro žáky se speciálními vzdělávacími

potřebami si doplňuje jen pravidelně/aktivně. Ve školství, konkrétně i ve škole, kde byl proveden výzkum, působí dva roky. Předtím 10 let pracovala v sociální oblasti.

Druhou respondentkou byla speciální pedagožka ve věku 40 let. Má vystudovanou speciální pedagogiku a učitelství pro 1. stupeň. Jako speciální pedagožka si kvalifikaci pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami doplňuje často, například reedukačními a stimulačními programy. Učila sedm let, byla i ve funkci třídní učitelky, čtyři roky pracuje jako speciální pedagožka. Na této škole působí čtvrtým rokem.

Dalšími respondentkami byly třídní učitelky jednotlivých žáků. Třídní učitelka 7.B vystudovala Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy s aprobací českého jazyka a dějepisu. Zatím si nedoplňovala kvalifikaci pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Má pětiletou praxi ve školství, dříve působila i v družině a vedla zájmové kroužky. Na této škole působí druhým rokem.

Třídní učitelce 6.C je 55 let, vystudovala anglistiku a amerikanistiku a pedagogiku. Další kurzy z oblasti práce s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami neabsolvovala. Pouze si doplňuje vzdělání dalšími jazykovými kurzy. Ve školství působí tři roky, přímo na této škole.

Třídní učitelce 6.A je 42 let, vystudovala anglický jazyk. Také se neúčastnila žádných speciálních kurzů pro práci s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Ve školství má praxi 19 let.

Poslední respondentkou byla paní ředitelka, které je 49 let. Vystudovala vysokou školu s pedagogickým zaměřením. Kvalifikaci si doplňovala v oblasti výchovného poradenství. V oboru má šestnáctiletou praxi, s žáky se sociálním znevýhodněním pracuje 13 let. Na této škole působí 6 let.

3.3 Průběh výzkumu

Výzkum proběhl na základní škole v malém městě ve Středočeském kraji. Tato škola je jedinou ve městě a navštěvuje ji přibližně 700 žáků.

Výzkum byl realizován ve třech dnech. Rozhovory probíhaly přibližně dvacet minut s každým respondentem.

Po telefonickém rozhovoru s paní ředitelkou, zda je možné u nich výzkum provést, jsem se s ní setkala osobně. Navrhla mi, že s výzkumem mi pomohou speciální pedagožka a školní psycholožka, protože ona je časově vytížena.

Nejdříve jsem se sešla se školní psycholožkou, se kterou jsme se dohodly, že společně se speciální pedagožkou vyberou čtyři žáky druhého stupně, kteří jsou vhodnými kandidáty na výzkum mé bakalářské práce. Dohodli jsme se, že nejlepší bude, pokud provedu jen rozhovory s pracovníky školy. Pozorování ve třídě by bylo jistě přínosné, ale nechtěly jsme žáky vystavovat nepříjemné situaci, že jsou pozorováni z důvodu jejich sociálního znevýhodnění.

Byli vybráni čtyři žáci z druhého stupně: Maruška (7.B), Marek (7.B), Lenka (6.A), Honza (6.C). Jména žáků změnila již školní psycholožka a pro mě žáci zůstali v úplné anonymitě.

Všichni respondenti byli informováni, že rozhovor je anonymní, nebudou zveřejněna jejich jména a všechny informace budou použity jen pro účely bakalářské práce.

Rozvory jsem se snažila vést podle připravených otázek. Všichni respondenti se většinou po první otázce rozpovídali a odpověď zahrnula několik dalších otázek. U některých odpovědí jsem se doptávala na další otázky, které mi přišly vhodné vzhledem k aktuálnímu tématu. Nejdříve jsem hovořila se speciální pedagožkou a školní psycholožkou, které chtěly rozhovor dělat společně z důvodu vzájemného doplňování a časových možností obou respondentek. Poté jsem mluvila s třídními učitelkami. Jako poslední jsem komunikovala s paní ředitelkou, která mi na mé otázky odpověděla e-mailem. Paní ředitelka odpověděla na doplňující otázky, které se netýkaly přímo dětí, ale spíše školy obecně. Jelikož mi nebylo umožněno si rozhovory nahrávat, nemohla jsem použít techniku doslovné transkripce. Využila jsem svých poznámek z rozhovorů a sepsala jsem informace, které mi byly o žácích sděleny.

U každého žáka jsou vždy uvedeny jako první informace od speciální pedagožky a školní psycholožky, a poté od třídní učitelky.

3.4 Případové studie žáků

Na základní škole, kterou navštěvuje přibližně 700 žáků, je 20-30 žáků se sociálním znevýhodněním. Škola se jim snaží pomáhat s financováním obědů, vedením kroužků, a také tvorbou Individuálního výchovného programu. V době výzkumu žádné z vytipovaných dětí tento program nevyužívalo.

3.4.1 Maruška (13 let, 7.B)

Maruška vyrůstá v neúplné rodině se sourozenci a otcem, který je často pryč. Matka od nich odešla, když byla malá. Občasné návštěvy matky jsou spíše na obtíž. Na první pohled je u ní patrná zanedbaná hygiena. Svůj vzhled neřeší, často má mastné vlasy. Komunikace s otcem je složitá, se školou prakticky nekomunikuje. Většinu volného času tráví na telefonu a je aktivní na sociálních sítích. Často přespává u kamarádů. Do školy nenosí svačinu ani pomůcky, nepřipravuje se na vyučování a propadá z několika předmětů. Má konflikty se spolužáky, vynucuje si pozornost, používá vulgární výrazy a nyní se více hádá se spolužáky než se spolužačkami. Ve třídě má jedinou blízkou kamarádku, protože je těžké si s ní udržet dobrý vztah. Ve třídě se stává terčem posměchu kvůli své hubené a zanedbávané postavě. Často má konflikty s Markem. Zúčastnila se adaptačního kurzu v šesté třídě, kde se málo zapojovala do aktivit a často byla spolužáky odmítána. Minulý rok chodila na doučování ke speciální pedagožce, která jí také zajišťovala svačiny. Minulý rok k ní chodila i na doučování a zajišťovala jí svačiny. Odchod ze třídy za speciální pedagožkou byl pro ni vysvobozením, protože si odpočinula od spolužáků. Speciální pedagožka pracovala i s celou její třídou z důvodu špatných vztahů mezi spolužáky. Toto řešení navrhla třídní učitelka. Nyní dochází ke školní psycholožce.

Přišla v páté třídě. Občas jezdí za matkou na víkendy, ale nemá dobrý vztah s jejím přítelem a vždy po návštěvě v pondělí chybí. Komunikace s otcem je nulová. Na doporučení paní ředitelky se třídní učitelka snažila komunikovat přes e-mail. Bohužel to také nefunguje, on si jen e-mail přečte, ale neodpovídá. Do školy také nedochází. Maruška chce být centrem pozornosti. Pokud se jí něco nelíbí, bývá vulgární. Při vyučování si nepíše poznámky a vyrušuje házením papírků po třídě. Do školy se nepřipravuje, nemá sešity a nenosí učebnice. Svačinu skoro nikdy nemá a když už ano, tak většinou jenom sladkosti. Má problémy s klasifikací ve všech předmětech, chybí jí úplné základy. Na výlety jezdí podle výše ceny.

Často ve škole chybí. Otcovi napíše ráno zprávu, že jí je špatně a on jí ze školy omluví. Chce odcházet i během vyučování, vylouvá se, že jí je špatně. Za školu chodí kvůli psaní testů, protože nechce dostávat špatné známky. Spolužáci ve třídě jí tolerují a snaží se jí nevšímat, spolužačky se s ní baví, ale je to s ní těžké. Maruše chybí motivace. Pokud ale nějakou má, je schopná podat dobrý výkon. Například chtěla, aby rodiče trávili Vánoce společně. Slíbili jí, že to pro ni udělají, pokud si zlepší známky. V tomto případě si známky opravdu zlepšila.

3.4.2 Marek (13 let, 7.B)

Na škole studuje od první třídy. Má velmi špatné sociální zázemí. Ve druhé třídě mu umřela maminka a on ji našel. Dědeček se oběsil. Marka vychovává babička (matka matky), která se stará ještě o svoji matku. Babička navštěvuje psychiatra a má sníženou pohyblivost. Marek jí má rád. Dále má staršího bratra. Otec se do výchovy nezapojuje a nežije s nimi. Komunikace s babičkou je dobrá. Ona sama se snaží s Markem připravovat do školy, ale bohužel nemá už dostatek sil ani znalostí. Ublížil mu odchod třídní učitelky v páté třídě a následná změna učitelů. Ve třídě má sice kamarády, ale je otázkou, zda z něj nemají strach. Někteřým spolužákům se směje kvůli oblečení a vzhledu. Spolužáci ho nevyčleňují z kolektivu, ale on má negativní vliv na celý kolektiv. Byl mu zřízen plán pedagogické podpory a docházel za ním externista. Dochází do střediska výchovné péče a ve škole se mu věnuje školní psycholožka jednou týdně 45 minut. Dříve s ním pracovala speciální pedagožka, ale nechtěl k ní docházet, aby ve třídě nevyčníval. Snaží se u něj změnit myšlení a chování. Na adaptačním kurzu byl méně problémový. Školní psycholožka požádala o pomoc odborníci na výchovu a vzdělávání, která poté pracovala s celou třídou. Volný čas tráví venku a dalším koníčkem je jízda na jízdním kole se zmenšeným rámem na hrbolátém a často písčitém povrchu. Projevuje se u něj verbální agrese, která je mířená nejen ke spolužákům ale i k učitelům. Vykazuje také impulzivní chování, dělá věci bez rozmyslu a poté mu dochází následky. Ke speciální pedagožce a školní psycholožce se chová ochotně a vstřícně.

Komunikace s babičkou je možná po telefonu, do školy kvůli svému zdravotnímu stavu dochází jen zřídka. Ve třídě je Marek impulzivní, na spolužáky je vulgární a dochází i k fyzickému napadání. K třídní učitelce se chová hezky do té doby, než s ní má konflikt. Dále je hlučný, chce mít vedoucí pozici ve třídě, často vyrušuje učitele. Problémy s ním se

nezlepšují. Neplní domácí úkoly, pouze z matematiky a ze zeměpisu, protože má přísnou učitelku. Pokud třídní učitelka zavolá babičce, co je za úkoly, občas je splní. Do školy chodí málo připravený. Z češtiny, angličtiny a matematiky skoro propadá, při výtvarné výchově odmítá kreslit. Při hodinách tělesné výchovy je někdy agresivní, například z důvodu, že mu spoluhráč nenahrál při vybíjení. Tato situace má poté dohru i ve třídě, kdy si to s ním Marek vyřizuje. Na této třídě je závislý a má ji rád.

3.4.3 Lenka (12 let, 6. A)

Na této škole je od první třídy. Její matka od utekla od rodiny, nevidají se spolu. Žije s otcem a mladším bratrem, který navštěvuje stejnou školu. Jsou velmi sociálně slabí. Pracovníci školy mají u jejího otce podezření na alkoholismus. Na první pohled je u rodiny viditelná zanedbaná hygiena. Museli docházet na odbor sociálně-právní ochrany dětí. Táta nechává výchovu mladšího bratra na Lence, která za něj musí přebírat zodpovědnost. K tátovi nemá v podstatě žádný vztah. Komunikace se trochu zlepšila, dříve musela paní ředitelka pohrozit nahlášením odboru sociální péče nebo policii, což byl jediný způsob, který na něj platil. Byla poslána do diagnostického ústavu v Dobřichovicích. Otec nezvládal výchovu a přípravu do školy. Snažili se zajistit kroužky, ale z důvodu finančních potíží na žádný nemůže chodit. Řešily se u ní problémy s krádežemi. Pomohlo jí, když byl bratr v diagnostickém ústavu. Postrádá hygienické návyky, do školy chodí nepřipravená, nemá pomůcky na hodinu. Problémy má už od první třídy. Svým chováním si vynucuje pozornost, protože jakákoliv reakce je lepší než žádná. Nemá kamarády a je vyčleněná z třídního kolektivu. Již od první třídy se stává terčem útoků ze strany spolužáků. Pokud se objeví problém, je plačtivá. Nemá vztah k věcem, neváží si jich, vybírá popelnice. Tyto situace se řešily v rámci celé třídy, protože se jí spolužáci často smějí. Do třídy docházela externí pracovnice. Školní psycholožka doporučovala spolupráci s diagnostickým ústavem v Dobřichovicích, ale otec nejeví zájem. K autoritám se chová slušně. Pokud se objeví nějaký problém, utíká od jeho řešení.

Komunikace s otcem je nulová. E-maily si přečte, ale neodpovídá na ně, do školy nedochází. Na Lenčiny známky se podívá v systému, ale neřeší je s učitelkou. Kontakt je zprostředkován maximálně přes Lenku. Podle učitelky Lenka necítí lásku. Koníčky nemá a jen tak se potlouká. Je jí na obtíž její bratr. Lenka na sebe chce upozornit všemi možnými

způsoby. Školní věci má v nepořádku, nenosí školní pomůcky a nemá školní návyky. Je inteligentní, nemá výrazný problém s učivem, pouze jí chybí motivace. Spolužáci s ní mají problémy, protože dělá trapné věci a vynucuje si pozornost. Je výrazně vyčleňována. Spolužáci se jí smějí kvůli špinavému a poničenému oblečení, ale i za krátké vlasy. Některé spolužačky ze třídy jí dávají dárky, ale má z nich radost jenom kvůli tomu, že je středem pozornosti. Občas dochází ke konfliktům, kdy zasahuje spolužákům do osobního prostoru, šťouchá je a dotýká se jich. Učitelka obdržela e-maily od matky spolužačky, se kterou Lenka sedí, že je Lenka ve třídě šikanována. Bylo potřeba tuto situaci řešit s celou třídou. Lenka má výkyvy nálad. Učitelce se občas svěruje a nechová se k ní špatně. Lenka je podle ní asociální, protože nikdy nepoznala lásku. Pokud nastane vypjatá situace, spustí hysterický pláč. Nechodí za školu. Je problém, jaký odborník s ní bude pracovat, protože ona s nikým nechce nic řešit.

3.4.4 Honza (12 let, 6.C)

Do školy přišel ve třetí třídě. Je fyzicky vyspělejší. Pochází z Ukrajiny. Na určitou dobu byl odloučen od matky a žil s prarodiči. Má mladšího bratra ve školce. Žije v úplné rodině. Matka nemá vedoucí postavení, Honza si s ní hraje. Matka je zoufalá z jeho chování, výbušná a vyhrožuje, že se vrátí zpátky na Ukrajinu. Honza má lepší vztah k otci. Komunikace s matkou je pravidelná a v pořádku, dochází do školy, pokud je potřeba. Mezi jeho koníčky patří skate a chtěl by být youtuberem. Rodiče mu slibují odměny za dobré chování. Dříve se vzdělával ve třídě s programem Začít spolu.⁴¹ S učením nemá obtíže. Problémové chování se projevuje od nástupu do této školy. Chvilí byl umírněný, po přestupu na druhý stupeň se vyskytly znovu problémy. Je výbušný, slovně a fyzicky napadá spolužáky, zesměšňuje je, sebepoškozuje se, nepřijímá autority, má konflikty i s žáky z jiných tříd. Chováním si vynucuje pozornost. Například jedl lepidlo, fixy nebo se sebepoškozoval. Je zvyklý na jiné řešení vztahů mezi lidmi. Na třídnických hodinách se řeší právě jeho chování. Kamarády ve třídě nemá, jen několikrát se spolčil s jedním

⁴¹ Program Začít spolu je realizován organizací Step by Step ČR, o.p.s. Program se snaží o smysluplné učení a samostatné myšlení dětí, orientuje se na dítě. Dále nabízí společné vzdělávání pro všechny. Hodnocení se zaměřují hlavně na sebehodnocení. Rodiče jsou důležitou součástí školy. (*Začít spolu* [online]. [cit. 2019-07-11]. Dostupné z: <http://www.zacitspolu.eu/o-nas/sbs-cr>)

spolužákem a dělali výtržnosti. Koktá, ale spolužáci se mu za to nesmějí. Ke speciální pedagožce a školní psycholožce se chová dobře, nabízí jim pomoc. Učitelka se s ním snaží vytvořit důvěrný vztah. Pokud se jí svěří, konzultuje to se školní psycholožkou.

Je hodně uzavřený a nevyjadřuje své pocity. Nedokáže udržet oční kontakt. Jsou u něj viditelné známky sebepoškození. Má lepší vztah k otci. Musí vyzvedávat bratra ve školce a trávit s ním čas. Komunikace s matkou je v pořádku. Na všem se spolu domluví. Ve volném čase má absolutní volnost, může jet do Prahy, zajímá se o parkour, dříve chodil do skauta, ale přestal. Třídní učitelka musí často řešit nějaké konflikty, které se týkají Honzy. Snad každý den se něco děje. Honza dává vinu škole, kope kolem sebe. Občas mívá hysterické záchvaty a musí se pak uklidnit. Podle učitelky je potřeba, aby si při jednání vytvořil štít. Velký problém nastal, když se v šesté třídě změnili učitelé. Dostává často poznámky, což trápí rodiče, ale Honzu ne. Do školy chodí nepřipravený, špatně udrží pozornost, ale není v kritické fázi se známkami. Je horká hlava. Fyzicky napadá děti. Je schopný si spojovat situace. Například mu některý ze spolužáků pomaloval stůl a on věděl, kdo to udělal. Nežaluje na své spolužáky. Objevují se u něj prudké reakce v chování. Slovně a fyzicky napadá spolužačky. Byla mu udělena důtka třídního učitele. K třídní učitelce je otevřenější, učí se spolu. Snaží se neporušovat sliby, které jí dá. Ona mu nedává poznámky. Problémy s ním řeší v soukromí. Když mu nabídla pomoc, byl dojatý a plakal. Místo poznámek používá jiné tresty. Honza při anglickém jazyce a přírodopisu jí při hodině, dává si nohy na stůl. Při hodinách s třídní učitelkou se chová jinak, jiní spolužáci jí vyrušují více. Třídní učitelka nedává domácí úkoly. Myslí si, že někteří učitelé si na něj zasedli a že byl několikrát neprávem obviněn, protože má nálepku problémového žáka. K třídní učitelce má důvěrný vztah. Vadí mu, že se neustále řeší jeho problémové chování. Na adaptačním kurzu s ním byly problémy, například rozbil postel.

3.5 Výsledky výzkumné části

U všech žáků je patrné narušení rodinného zázemí. Maruška, Marek i Lenka vyrůstají bez matky. U dívek matka odešla sama. Markovi matka umřela a bohužel ji našel právě on. Všem třem momentálně chybí vazba matka–dítě. Co se týče otců, v případě Marušky bývá často pryč, u Lenčina otce mají ve škole podezření na alkoholismus a Markův otec do výchovy nezasahuje vůbec. Honza jako jediný vyrůstá s matkou i otcem. Avšak na určitou

dobu byl od matky odloučen. V případě Marušky a Lenky se o jejich výchovu v podstatě nikdo nestará. O Marka se snaží starat babička, jak nejlépe může. U Honzy se snaží matka, ale pro Honzu není autoritou.

Komunikace rodičů se školou je v případě Marušky a Lenky velice omezená. Jejich otcové nemají zájem docházet do školy, reagovat na e-maily, či na telefonické hovory. S Markovou babičkou je komunikace v pořádku, i když většinou probíhá jen telefonicky kvůli jejímu zdravotnímu stavu. S matkou Honzy je situace nejlepší z těchto čtyř žáků. Pravidelně dochází do školy a snaží se s třídní učitelkou hledat řešení.

Příprava do školy všech čtyřech žáků je nedostačující. U Marušky a Lenky neprobíhá žádná příprava do školy. Marek je schopný udělat domácí úkoly v případě, že o nich babička ví. A také vypracovává úkoly na předměty, které učí přísní učitelé. Všichni čtyři žáci mají problémy s chováním ve škole. O hodinách vyrušují učitele a dochází ke slovnímu vulgárnímu napadání. Výrazný problém s prospěchem má Maruška, která nemá znalosti ani základů předmětů. Lenka má inteligenčně na více, než jsou její dosavadní školní výsledky. Marek ani Honza nemají se známkami velký problém.

Vztahy s ostatními žáky jsou narušeny. Maruška a Marek jsou spolužáci a stává se, že mají konflikty i mezi sebou. Marušku často její spolužáci vylučují ze skupiny. Ona je kvůli tomu vulgárně napadá. Je na okraji sociálního pole třídy. Naopak Marek je na vrcholu, ovládá spoustu spolužáků, kteří z něj mohou mít dokonce strach. Některým spolužákům se posmívá. Dokáže být velmi impulzivní a své spolužáky fyzicky i vulgárně napadat. Honza je hodně uzavřený, ale přesto dokáže spolužáky napadnout jak slovně, tak fyzicky.

Ani jeden z žáků nedělá ve volném čase žádný sport pravidelně. Maruška tráví volný čas na svém telefonu. Marek pobíhá venku s kamarády a má rád jízdu na kole na hrbolátém a písčném povrchu. Lenka zřejmě žádné koníčky nemá. Honza má volnost co se volného času týče, může jezdit do Prahy. Zajímá se o parkour, rád jezdí na skateboardu a chtěl by se stát youtuberem.

Ve třídě u Marušky a Marka se řešila situace špatných vztahů mezi spolužáky v rámci celé třídy. Maruška chodila na intervence ke speciální pedagožce a nyní má možnost se jít svěřit jak školní psycholožce, tak k třídní učitelce. Honza dochází jednou týdně na 45 minut

ke školní psycholožce, a také pravidelně do střediska výchovné péče. V Lenčině třídě bylo za potřeby využít externí pracovnice pro práci s celým kolektivem. Ona sama byla v diagnostickém ústavu a bohužel následná spolupráce s ústavem není možná, protože ji otec odmítá. Honza komunikuje převážně s třídní učitelkou, která se s ním snaží vybudovat důvěrný vztah.

3.5.1 Projevy problémového chování

Následující text se vrací k výzkumným otázkám. První otázka byla „Jak se projevuje u žáka se sociálním znevýhodněním problémové chování?“ Níže jsou popsány projevy konkrétních žáků.

Maruška má často konflikty se spolužáky, při kterých často používá vulgární výrazy. Pokud se jí něco nelíbí, je zlá na ostatní. Při vyučování si nepíše poznámky a vyrušuje učitele při hodině. Nenosí si školní pomůcky, ani přezůvky. Často chodí pozdě do školy. Někdy chodí za školu.

Marek je často agresivní, je vulgární jak k učitelům, tak ke svým spolužákům. Občas se uchýlí i k fyzickému napadnutí. Je velice hlučný a často při hodině vyrušuje učitele. Odmítá vypracovávat zadanou práci. Nedělá domácí úkoly a do školy chodí nepřipravený. Celkově má negativní vliv na všechny spolužáky. Často nepřemýšlí nad svými činy a jedná bez rozmyslu.

U Lenky se řešily problémy s krádežemi. Má konflikty se spolužáky. Stává se, že se jich dotýká, aby na sebe upoutala pozornost, a tím omezuje jejich osobní prostor. Do školy nenosí pomůcky a chodí nepřipravená. Napjaté situace v ní spustí hysterický brek.

Honza je výbušný a zřejmě se sebepoškozuje. Objevují se u něj prudké změny v chování. Napadá své spolužáky jak slovně, tak fyzicky. Spolužáky také zesměšňuje a má problémy i s žáky z jiných tříd. Nepřijímá autority. Do školy chodí nepřipravený.

Problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním se projevuje agresivitou, vyrušováním při hodině, slovním a fyzickým napadáním učitelů a spolužáků, záškoláctvím a nepřijímáním autorit.

3.5.2 Příčiny problémového chování

Druhá výzkumná otázka zněla „Proč se u žáka se sociálním znevýhodněním objevuje problémové chování?“

U Marušky by jednou z příčin mohl být odchod její matky. Nyní v období dospívání nemá doma ženský vzor. Když je otec pryč, ona se nemusí vracet domů a přespává u kamarádů. Ve škole se jí spolužáci smějí a mají narážky na její vzhled a nezapojují ji do skupinových aktivit. Další příčinou by mohlo být vynucování si pozornosti, jelikož se o ní doma nikdo nezajímá, bude si pozornost hledat ve škole a je jedno jakým způsobem. Maruška také nemá žádnou pořádnou motivaci.

Markova příčina se zdá být jasná – a to smrt matky. Toto trauma si s sebou ponese celý život. Zřejmě se s touto událostí ještě nevyrovnal. Další příčinou by ale mohl být i nezáměr otce podílet se na výchově. Jelikož má ve třídě velký vliv, mohlo by být příčinou zaujmout ostatní spolužáky nebo se před nimi předvádět.

U Lenky určitě také hraje důležitou roli fakt, že od nich matka odešla a nevidají se spolu. Další příčinou by mohl být otcův alkoholismus. Lenka musí přebírat zodpovědnost za svého bratra, což pro ni bude v jejím věku vyčerpávající. I ona si svým chováním může vynucovat pozornost, protože doma se jí žádná nedostává. Také ona je spolužáky zesměšňována a pořádně nezapadla do kolektivu.

Příčinou Honzy by mohlo být delší odloučení od matky. I on si svým chováním zřejmě vynucuje pozornost. Nebo možná neví, jak se správně chovat. Jednou z příčin by mohlo být i jeho koktání, se kterým se on sám nesrovnal, i když spolužákům nevadí.

Nejčastější příčinou problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním se jeví situace v rodinném zázemí. Každé dítě si prošlo nějakou rodinnou zkušeností a zanechalo to na něm následky. V případě Marušky a Lenky by se mohlo jednat i o zanedbávání. U všech žáků může být příčinou vynucování si pozornosti, což pramení opět z rodinného zázemí. Pokud rodiče/zákonní zástupci nemají na své dítě čas nebo o něj nejeví zájem, dítě si bude pozornost hledat jinde a jakýmkoliv způsobem. Protože pro ně je lepší jakákoliv pozornost než žádná. Příčinou problémového chování ale může být i postavení ve skupině spolužáků. Ať už jsou na okraji třídy či na vrcholu. Žák na okraji kolektivu musí

čelit neustálým narážkám od okolí, a naopak žák na vrcholu si musí udržovat „pověst“. Pokud se žák v třídním kolektivu necítí dlouhodobě dobře, může se u něj vyskytnout nežádoucí chování.

Problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním se u žáků objevuje z důvodu: traumatu z dětství, výchova v neúplné rodině, nezáměr rodiče o žáka, zanedbávání žáka, vynucování si pozornosti, špatné školní klima, špatné vztahy se spolužáky.

3.5.3 Návrhy řešení

Poslední otázkou výzkumu bylo „Jak lze řešit problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním?“

Při řešení problémového chování je důležité vycházet z příčin, které toto chování způsobují. Je důležité se na ně zaměřit a snažit se je eliminovat. Následující řešení je možné aplikovat na všechny čtyři žáky, kteří jsou předmětem výzkumu.

U všech čtyřech žáků by bylo zapotřebí zlepšit rodinné zázemí, což je velmi složité u rodin se sociálním znevýhodněním. Až na Honzu se rodiče o své dítě nezajímají, neprojevují mu lásku a zanedbávají výchovu. Vztahy mezi dítětem a rodičem by mohla zlepšit rodinná terapie u psychologa. V závažnějších případech by mohl rodinnou situaci projednat odbor sociálně-právní ochrany dětí. Rodiče by se v této situaci mohli cítit nekomfortně, ale pro dítě by to mohlo být přínosné. Vzhledem k finančním problémům rodin by mohly pomoci státní neziskové organizace. Rodiče také mohou požádat o některé státní příspěvky.

U každého žáka je důležité, aby ve škole měl alespoň jednu osobu, které se může svěřit. Může se jednat například o některého z učitelů, speciální pedagožku, školního psychologa či asistenta pedagoga. Využití asistenta pedagoga by bylo přínosné, jak pro zlepšení prospěchu u Marušky, tak u všech čtyřech žáků, kteří by mohli využívat například odpolední doučování a přípravu do školy řízené právě asistentem pedagoga. Výrazně by se mohl podílet na zlepšení komunikace mezi rodiči a pedagogickým sborem. Dále by žáci mohli využívat doučování ze strany dobrovolníků, které zajišťují některé neziskové organizace. Dobrovolník by mohl docházet k žákovi domů nebo se sejít na neutrální půdě.

U všech žáků by bylo zapotřebí, aby se celé třídě věnovala speciální pedagožka, školní psycholožka nebo externí pracovník. Je potřeba zlepšit ve třídě komunikaci a vztahy mezi

spolužáky. Osvědčenou metodou je vytvoření pravidel, na kterém se podílí celá třída včetně učitele. Ten může udělit přiměřený trest v případě jejich nedodržení. Učitel by měl ostatním žákům vysvětlit, co stojí za spolužákovým chováním a jak se k němu mají stavět. Právě učitel by měl být tím, kdo zajišťuje příznivé klima ve třídě. Měl by si uvědomovat, že jeho chování a jednání může být pro žáky určitým vzorem. Měl by se také podílet na vytváření vztahů mezi spolužáky. Důležitá je i pravidelná individuální intervence s každým žákem, kterou provádí speciální pedagog nebo školní psycholog.

V rámci celé školy by se mohly pořádat besedy, které by byly prevencí proti vzniku problémového chování. Daly by se využít inscenační a situační metody. Například hraním rolí se žáci mohou naučit modelové řešení různých modelových situací. Tato zkušenost jim následně může pomoci při řešení podobných situací v reálném životě. V závěru besedy by byla vhodná zpětná vazba a finální diskuze o výsledcích řešení.

U žáků je důležité pracovat s motivací – nejenom s vnější ale i s vnitřní. Zvnějšku může být žák motivován klasifikací, slovním hodnocením, pochvalou, body, piktogramy atd. Existuje nespočet druhů hodnocení. Je důležité vybrat vhodnou formu hodnocení v závislosti na cíli, na konkrétním žákovi a na pedagogické situaci. Je žádoucí kombinovat více forem hodnocení, tím lze docílit vyšší motivace. U žáků je obtížnější probudit motivaci vnitřní, která je klíčová ve výchovně vzdělávacím procesu. Pedagog by se měl snažit rozvíjet vnitřní motivaci žáka. Žádoucím stavem je žák, který se chce vzdělávat. Proces učení vnímá jako užitečný a zajímavý.

V ideálním případě by měl každý žák mít nějaký pravidelný kroužek, který by kultivoval jeho osobnost a rozvíjel jeho vlohy a schopnosti. Ve škole by měl učitel dokázat identifikovat oblasti, ve kterých je žák nadaný.

V dnešní době by učitelé neměli zapomínat na celoživotní vzdělávání. Měli by si rozšiřovat kvalifikaci absolvováním některých školení a kurzů pro vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Učitelé by se měli seznamovat se současnými trendy ve vzdělávání, například moderní vyučovací metody.

3.6 Shrnutí

Výzkum byl prováděn na škole v malém městě, kde počet žáků se sociálním znevýhodněním se pohybuje v rozpětí 20-30, formou polostrukturovaného rozhovoru. Respondenty byli pracovníci školy – konkrétně speciální pedagožka, školní psycholožka, třídní učitelky žáků a paní ředitelka. Vytipované čtyři žáky vybrala speciální pedagožka společně se školní psycholožkou.

V projevech problémového chování se u žáků objevovalo záškoláctví, fyzické napadání spolužáků, vulgární napadání jak ke spolužákům, tak k učitelům. U žáků chybí domácí příprava do školy a nenosí si pomůcky.

Všichni čtyři žáci nemají vhodné rodinné zázemí, které může ovlivňovat jejich problémové chování. Marušku a Lenku vychovávají pouze otcové, kteří na své děti nemají čas a výchovu tak zanedbávají. Markovi matka umřela a našel ji právě on, nyní se o něj stará babička. Honza pochází z Ukrajiny a na čas byl odloučen od matky. Dalšími příčinami může být vynucování si pozornosti, nedořešená traumata z dětství nebo postavení v třídním kolektivu.

Při řešení se musí s každým žákem jednat individuálně. V ideálním případě by bylo zapotřebí zlepšit rodinné zázemí žáků. Pomoci by mohl i asistent pedagoga, který by se mohl zapojit i do komunikace s rodiči. Je také potřeba, aby se žák mohl ve škole někomu svěřit. Dalším řešením mohou být intervence buď individuální či skupinové nebo pořádání preventivních besed pro školy.

Je potřeba zdůraznit, že se jedná pouze o malou kvalitativní studii. Výsledky nelze nijak zobecňovat, protože pouze naznačují příčiny problémového chování. Bylo by vhodné se příčinám a řešením problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním věnovat ve větších výzkumech.

Závěr

Tato práce byla zaměřena na problémové chování u žáků se sociálním znevýhodněním na druhém stupni základní školy.

V teoretické části byly vysvětleny pojmy sociální znevýhodnění a problémové chování. V rámci sociálního znevýhodnění je v práci popsána etiologie a překážky, které musí žák se sociálním znevýhodněním překonávat. Důležitým právním dokumentem je vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění pozdějších předpisů, která žáky se sociálním znevýhodněním zařazuje mezi žáky se speciálními vzdělávacími potřebami. Pojem žák se sociálním znevýhodněním je tedy neoficiální, ale pomáhá při upřesnění vzdělávacích potřeb jedince. Důležitou roli pro žáky se sociálním znevýhodněním mají i asistenti pedagoga. Právě oni se mohou podílet na zlepšení komunikace rodiny žáka se školou. Dále pomáhají žákovi při procesu vzdělávání, mohou organizovat odpolední doučování ve škole nebo mohou docházet k žákovi domů.

V kapitole problémové chování je vysvětlen tento pojem. Jsou zde zmíněny i poruchy chování, které se mohou s problémovým chováním zaměňovat. Problémové chování lze korigovat cílenými zásahy pedagoga, ale poruchy chování se musí řešit intervencí, kterou provádí speciální pedagog nebo psycholog. Mezi projevy problémového chování může patřit: odmlouvání, používání vulgarismů, záškoláctví, krádeže, lhaní atd. Dále se kapitola věnuje příčinám problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním. Mezi tyto příčiny se mohou řadit jazyková či kulturní bariéra, násilí v rodině, zanedbávání, týrání či traumatická událost. Při řešení problémového chování je důležité se zaměřit na příčiny a dát dohromady informace od co nejvíce zainteresovaných lidí. V kapitole jsou popsány i instituce, které se problémovým chováním žáka zabývá a vhodné metodické postupy.

Cílem praktické části bylo najít příčinu a řešení problémového chování u konkrétních žáků. Výzkum byl proveden pomocí polostrukturovaného rozhovoru. Šetření proběhlo na základní škole, kterou navštěvuje přibližně 700 dětí, z toho tuto školu navštěvuje 20–30 žáků se sociálním znevýhodněním. Respondenty byly pracovníci školy – třídní učitelky žáků, speciální pedagožka, školní psycholožka a paní ředitelka.

U vytipovaných žáků se objevovalo problémové chování ve škole – záškoláctví, nepřipravenost na hodinu, vyrušování učitelů, agrese, konflikty se spolužáky, fyzické a slovní napadání jak spolužáků, tak učitelů. Příčiny tohoto chování většinou zapříčiňovala rodinná situace – zanedbávání, traumata z dětství, nedostatek pozornosti ze strany rodičů. Na závěr bylo navrženo několik řešení.

Praktická část navazuje na teoretickou v případě projevů a příčin problémového chování u žáků se sociálním znevýhodněním. Mezi čtyřmi žáky byl pouze jeden, který v minulosti využíval podpůrná opatření prvního stupně – konkrétně plán pedagogické podpory. Problémové chování všech čtyř žáků není tak závažné, aby bylo potřeba využívat podpůrná opatření druhého a třetího stupně, konkrétně například Individuální vzdělávací plán či asistent pedagoga.

Seznam použitých informačních zdrojů

BENDL, Stanislav, Jaroslava HANUŠOVÁ a Marie LINKOVÁ. *Žák s problémovým chováním: cesta institucionální pomoci*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. ISBN 978-80-7387-703-3.

BENDOVIČOVÁ, Petra. *"Vybrané kapitoly z psychopedie a etopedie nejen pro speciální pedagogy"*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-423-6.

BOŘKOVCOVÁ, M. a kol. *MAJÍ NA TO! Jak podpořit sociálně znevýhodněné děti na ZŠ* [online]. Praha: Člověk v tísni, 2013. Dostupné z: www.clovekvtisni.cz/uploads/file/1370963166-majinato_web.pdf

DIVOKÁ, Jana. *Jak podpořit dítě s problémovým chováním ve škole*. V Praze: Pasparta, 2017. ISBN 978-80-88163-72-5.

EMERSON, Eric. *Problémové chování u lidí s mentální retardací*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-390-1,

FELCMANOVÁ, Lenka a Martina HABROVÁ. *Katalog podpůrných opatření: dílčí část: pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění* [online]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-09]. ISBN 978-80-244-4655-4. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/katalog-vseobecny/katalog-vseobecny.pdf>

JUCOVIČOVÁ, Drahomíra a Hana ŽÁČKOVÁ. *Neklidné a nesoustředěné dítě ve škole a v rodině: základní projevy ADHD, zásady výchovného vedení, působení relaxačních technik, dospívání hyperaktivních dětí*. Praha: Grada, 2010. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-2697-7

JŮN, Hynek a Branislava MARVÁNOVÁ VARGOVÁ. *Metodika práce asistenta pedagoga: Prevence a zvládnutí problémového chování* [online]. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015 [cit. 2019-07-01]. ISBN 978-80-244-4706-3. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/metodika-prurez-01/metodika-prurez-01.pdf>

KOLÁŘ, Zdeněk a Renata ŠIKULOVÁ. *Hodnocení žáků*. 2., dopl. vyd. Praha: Grada, 2009. Pedagogika (Grada). ISBN 97880-247-2834-6.

KUCHARSKÁ, Anna. *Školní speciální pedagog*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0497-8.

Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. 21291/2010-28. Dostupné také z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>

NĚMEC, Zbyněk. *Asistence ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Nová škola, 2014. ISBN 978-80-903631-9-9.

NĚMEC, Zbyněk a kol. *Vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním*. Praha: Verlag Dashöfer, [2019]. ISBN 978-80-87963-84-5.

PORTÁL PRO ŠKOLNÍ ASISTENTY A ASISTENTY PEDAGOGŮ [online]. [cit. 2019-07-09]. Dostupné z: <http://www.asistentpedagoga.cz/kvalifikacni-predpoklady>

TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana. Sborník z kongresu Pardubice 2006: Formy zanedbávání dítěte v kontextu syndromu CAN. *Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu* [online]. Pardubice. Dostupné z: <http://old.planovanirodiny.cz/view.php?cislocelanku=2006101102>

VALENTA, Milan. *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0602-6.

VOJTOVÁ, Věra. *Kapitoly z etopedie I. 2.*, přeprac. a rozš. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4573.

Vyhláška č. 27/2016 Sb., o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných, ve znění pozdějších předpisů.

Začít spolu [online]. [cit. 2019-07-11]. Dostupné z: <http://www.zacitspolu.eu/o-nas/sbs-cr>

Zákon 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Seznam příloh

Příloha 1 Otázky pro respondenty	46
Příloha 2 Odpovědi paní ředitelky	48

Přílohy

Příloha 1 Otázky pro respondenty

1. Věk
2. Jaké je Vaše nejvyšší ukončené vzdělání?
3. V jakém oboru?
4. Doplnoval(a) jste si ještě kvalifikaci pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami dalšími kurzy?
5. Pokud ano, o jaké kurzy šlo?
6. Kolikaletou praxi máte v oboru?
7. Jak dlouhou máte praxi se sociálně znevýhodněnými dětmi?
8. Jak dlouho působíte na této škole?
9. Kolik let (měsíců) se žákovi/žákyni věnujete?

10. *Kolik mu/jí je?*
11. *Holka/kluk*
12. *V kolikátém je ročníku?*
13. *Studuje na této škole od 1. třídy nebo přestoupil(a)?*

14. Bydlí s oběma rodiči?
15. Má sourozence?
16. Věnují se mu doma? – pomoc při přípravě do školy
17. Jaká je komunikace s rodiči?
→ vztah dítěte a rodiče, komunikace rodičů a školy

18. Jak tráví volný čas?
19. Navštěvuje zájmové kroužky? Jaké?

20. Podle čeho jste usoudil(a), že se jedná o sociálně znevýhodněné žáka?

21. Kdy se začaly objevovat problémy?
22. Jaké problémové chování se u něj/ní vyskytují?
23. Kde vidíte příčinu tohoto chování?
 - Myslíte, že si tím vynucuje pozornost?
24. Jak toto problémové chování řešíte?
25. Co Vám pomáhá při řešení problémového chování?

26. Jak se chová ve škole?

→ ke spolužákům

- Má ve třídě kamarády?
- Neposmívá se mu/jí někdo?
- Zapadá do třídního kolektivu?

→ k Vám

- Vyrušuje vás o hodině?

27. Plní domácí úkoly?
28. Chodí do školy připravený(á)?
29. Jak zvládá učivo?
30. Ve kterých předmětech má největší problémy?

31. Jak s ním/ní pracujete?

32. Jak často se s ním/ní stýkáte?

Doplňující otázky pro paní ředitelku:

33. Kolik žáků sociálně znevýhodněných škola má?
34. Máte pro žáky sociálně znevýhodněné nějaké opatření?
35. Mají učitelé možnost nějakého dalšího vzdělávání v této oblasti?

Příloha 2 Odpovědi pani ředitelky

1. Věk 49
2. Jaké je Vaše nejvyšší ukončené vzdělání? VŠ
3. V jakém oboru? pedagogické zaměření
4. Doplnoval(a) jste si ještě kvalifikaci pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami dalšími kurzy? Pokud ano, o jaké kurzy šlo? Pokud se počítá i výchovné poradenství, tak ano, jinak pouze krátkodobější záležitosti
5. Kolikaletou praxi máte v oboru? 16let
6. Jak dlouhou máte praxi se sociálně znevýhodněnými dětmi? 13let
7. Jak dlouho působíte na této škole? 6 let

8. Kolik žáků sociálně znevýhodněných škola má? Cca 20-30 žáků
9. Máte pro žáky sociálně znevýhodněné nějaké opatření? Obědy zdarma, pomoc při školách v přírodě, kroužcích
10. Mají učitelé možnost nějakého dalšího vzdělávání v této oblasti? ano